

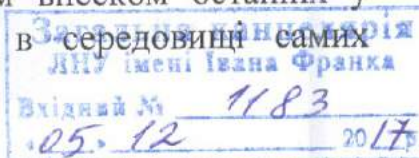
ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Горбової Юлії Сергіївни
на тему «Соціологічний контекст практик
корпоративної соціальної відповідальності в Україні»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Актуальність теми. Тривала криза в сучасному українському суспільстві призвела до кризи відповідальності, яка має численні прояви і негативні наслідки. Соціологічні дослідження свідчать про порушення механізмів трансляції відповідальності, поширення практик особистісної, корпоративної й інституційної безвідповідальності в різних сферах життєдіяльності. Нагальною для сучасної соціологічної науки стає потреба в концептуалізації механізмів розвитку практик корпоративної соціальної відповідальності, узагальненні досвіду емпіричних досліджень практик корпоративної соціальної відповідальності в реаліях сьогодення.

Вже доведено, що проблема соціальної відповідальності будь-якого індивідуального чи колективного суб'єкта (інституції, організації, корпорації чи підприємства) загострюється тоді, коли не виправдовуються очікування з боку суспільства щодо ефективності його діяльності. Слід зазначити, що для українського суспільства ця проблема актуалізується ще й завдяки тому, що без соціальної відповідальності органів державної влади розбудова соціальної держави носить суто декларативний характер і не відповідає європейській традиції, без відповідальних громадян не може розвиватися громадянське суспільство, без відповідального бізнесу важко досягти соціально-економічної рівноваги в суспільстві. Однак ступінь теоретико-методологічної та методичної опрацьованості заявленої проблематики носить фрагментарний характер, а емпіричних та теоретичних доробок недостатньо для наукового обґрунтування ефективних управлінських рішень щодо підвищення рівня соціальної відповідальності загалом на різних рівнях та корпоративної соціальної відповідальності окремих підприємств.

Окремо слід відзначити вкрай необхідну сьогодні актуалізацію проблеми соціальної відповідальності суб'єктів економічної (господарської) діяльності. Так, організаційні стратегії сучасних корпорацій все більше орієнтуються на соціально відповідальну поведінку, про готовність до якої, як правило, вони заявляють у своїй місії і закріплюють у філософії своєї діяльності, рекламують в ході маркетингових комунікацій. Однак, хоча діловий світ відчуває необхідність прийняття і підтримки певних етичних стандартів соціальної відповідальності, існує протиріччя між очікуваннями з боку суспільства щодо включеності бізнес-структур та інших організацій у вирішення соціально значущих проблем і реальним внеском останніх у розвиток громадянського суспільства. Крім того, в середовищі самих

власників організаційних ресурсів існує широкий розкид думок щодо того, в чому має полягати їх соціальна відповідальність, хоча її необхідність, як правило, вже майже не заперечується.

Сьогодні етика відповідальності розвивається паралельно з індивідуалістичною етикою успіху, орієнтує суб'єктів на рух до мети (в першу чергу, економічної) всіма доступними засобами, вони починають взаємно доповнювати один одного, оскільки розвиваються в певному соціокультурному контексті. Вченими і практиками визнається, що симбіоз етики відповідальності та етики успіху породжує в наші дні безліч проблем, які потребують системного, комплексного соціологічного вивчення.

Тема відповідальності вивчається науковцями протягом багатьох століть. Відмічається різноманіття існуючих інтерпретацій відповідальності, які, наприклад, В. Канке розглянув в дзеркалі основних метатеорій і виділив підходи, виходячи з чільних конструктів, представлених у філософських теоріях різних епох, що дозволило визначити основні концепції відповідальності. У постмодерністських трактуваннях відповідальності найбільших метаморфоз зазнають об'єкти відповідальності, вивчення яких все ще стикається з теоретико-методологічними труднощами, що теж робить вкрай затребуваною дану дисертаційну роботу. Цілий період дослідження даної теми займає пошук відповіді на питання, як співвідноситься юридична й соціальна відповідальність. Поширення набув підхід, що інституціоналізація соціальної відповідальності відбувається за іншими основами, ніж відповідальність юридична. Так, ще Г. Йонас обґрунтовано довів, що відповідальність базується на певних етичних засадах, а не лише правових. Втім, дискусія не закінчена.

У сучасній Україні тема корпоративної соціальної відповідальності стає все більш популярною не тільки серед бізнесової спільноти, але й наукового співтовариства. Питанням корпоративної соціальної відповідальності присвячуються міжнародні форуми, конференції та семінари, компанії вже перестали лише декларувати її і перейшли до реалізації корпоративної соціальної відповідальності на практиці. Актуалізація цієї теми пов'язана з зростанням привабливості українського бізнесу для іноземних капіталів, виходом національних виробників на міжнародні ринки (підвищення контролю), євроінтеграційними процесами, що відбуваються в Україні.

Останніми десятиліттями українські компанії намагалися сформулювати власний підхід до соціальної відповідальності, усвідомлюючи при цьому свою приналежність до збереження оточуючого середовища, відповідальність за вирішення соціально-економічних проблем регіону, у якому функціонує організація, за підвищення якості життя місцевого населення, за дотримання прав людини та за інші аспекти. Таким чином, корпоративна соціальна відповідальність поступово стає своєрідною філософією ведення бізнесу, без якої важко уявити сучасну організацію.

Але ступінь теоретико-методологічної та методичної опрацьованості заявленої в представлений дисертації проблематики недостатня для наукового

обґрунтування ефективних управлінських рішень щодо підвищення рівня соціальної відповідальності різних інституцій та особистостей в сучасному українському суспільстві. Відмічені проблеми відображають практичну і гносеологічну затребуваність соціологічного вивчення наукової проблеми, якій присвячено дисертаційне дослідження Ю.С.Горбової.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. У цілому текст дисертації свідчить про те, що авторка добре розуміється на теорії, методології, методах вивчення проблеми, яку досліджує. Наукові положення, висунуті в даній дисертації, базуються на критичному аналізі як традиційних, так і новітніх наукових підходів до аналізу стану і проблем корпоративної соціальної відповідальності в соціологічному контексті. Дослідницькою позицією в дисертації авторкою обрано стратегію теоретичної розробки практичної соціальної проблематики за М. Уотерсом, що дозволило розглядати прояви соціальної відповідальності саме в межах різних соціальних практик. Основою соціологічного теоретизування було обрано інтегровану соціологічну парадигму Дж. Рітцера, яка застосована в аналізі корпоративної соціальної відповідальності як одного з проявів практичної раціональності. При концептуалізації корпоративної соціальної відповідальності застосовано теорію соціальної дії, концепцію корпоративного суспільства, концепцію соціальної відповідальності. У формуванні уявлення щодо генези корпоративної соціальної відповідальності використані доробки концепції сталого розвитку. Проведене авторкою емпіричне дослідження сприятиме тому, що соціологія збагатиться новим баченням сутності і напрямків соціологічного аналізу корпоративної соціальної відповідальності. Висновки та рекомендації базуються на даних проведених авторкою емпіричних досліджень.

Слід відмітити, що досягнення поставленої мети і вирішення поставлених завдань вимагало застосування широкої палітри методів дослідження (як загальнонаукових, так і спеціальних) і різних теоретичних підходів. Кожен із методів використано грамотно, що дозволяє стверджувати: отримані результати є достовірними, а висновки достатньо обґрунтованими.

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається тим, що підтримуючи вже усталену в українській соціології традицію актуалізації проблеми соціальної відповідальності, авторка концентрує увагу на такому її прояві як корпоративна соціальна відповідальність, обґрунтовуючи необхідність її соціологічної концептуалізації. В представленій дисертації авторкою розроблено аналітичну схему комплексного вивчення практик корпоративної соціальної відповідальності, яка пояснює логіку поширення зазначених практик із соціологічної точки зору. А проведене дослідження, спрямоване на визначення соціологічного контексту практик корпоративної соціальної відповідальності, дозволило доповнити практичну складову концепції соціальної відповідальності, а саме авторкою розроблено схему кількісно-якісної оцінки практик корпоративної соціальної відповідальності.

Поставлені в дисертаційному дослідженні завдання вирішено. Ю.С.Горбова *отримала нові науково обґрунтовані результати*, доповнила соціологічну уяву про корпоративну соціальну відповідальність, що може бути використано для подальшої розробки стратегії розвитку соціально-відповідального бізнесу як необхідної умови сталого розвитку суспільства в Україні.

У дисертації отримано вагомі наукові результати. Новизною відрізняється визначення соціологічного контексту практик корпоративної соціальної відповідальності, що дозволило доповнити концепцію соціальної відповідальності практичною складовою, кількісно-якісною оцінкою практик корпоративної соціальної відповідальності. Завдяки науковим доробкам авторки, збагачується практика оцінювання корпоративної соціальної відповідальності, обґрунтовуються основні положення й особливості проведення оцінки на організаційному рівні. Теоретичні результати та методичні розробки дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальших прикладних соціологічних досліджень з оцінки практик корпоративної соціальної відповідальності а також для удосконалення методики та інструментарію при проведенні оціночних досліджень, соціальної експертизи, діагностики та моніторингу корпоративної соціальної відповідальності та формування програм із зазначеної проблематики в навчальному процесі.

Дисертація Ю.С.Горбової відповідає профілю спеціалізованої вченої ради К 35.01.26 Львівського національного університету імені Івана Франка, а її зміст – паспорту спеціальності 22.00.04 – «спеціальні та галузеві соціології», оскільки дослідження здійснено за напрямками, що передбачено цим паспортом:

- 1) вивчення особливостей об'єкта та предмета досліджень спеціальних і галузевих соціологій;
- 2) вивчення специфічних закономірностей, тенденцій, що виражають і закріплюють відносно постійні зв'язки в соціальних інституціях, групах, організаціях чи способах їх взаємодії;
- 3) спеціальна чи галузева генералізація та теоретична інтерпретація щодо: поведінки індивідів або соціальних груп і спільнот; продуктів людської соціокультурної діяльності; ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів людей; вербальних дій (судження, думки, оцінки тощо).

Дисертаційна робота та автореферат написані відповідним для робіт такого типу науковим стилем; виклад наукових положень та висновків зроблено логічно, грамотно, що забезпечує легкість та доступність сприйняття.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог, що дозволяє чітко фіксувати новизну підходу авторки до соціологічного аналізу соціальної відповідальності. Дисертація грамотно структурована, викладення змісту роботи ведеться професійно, логічно.

У першому розділі – «Теоретичні підходи до вивчення соціальної відповідальності» окреслено передумови формування соціальної відповідальності, проаналізовано підходи до її вивчення та розуміння. Автором критично переосмислено основні теоретико-методологічні підходи до визначення сутності, структури, типів, форм, соціальних детермінант відповідальності. Автором приділено значну увагу аналізу генези соціальної відповідальності в соціологічному дискурсі, проаналізовано існуючі наукові підходи до вивчення соціальної відповідальності (п. 1.1, 1.2). Внесок дисертантки в наукове осмислення соціальної відповідальності виглядає вагомим на фоні проведеного нею аналізу соціологічного виміру соціальної відповідальності в теорії управління організацією. В тексті авторка вдало наголошує, що важливою складовою розуміння соціальної відповідальності є її розгляд крізь призму понять свобода та необхідність. У цьому випадку, слід погодитися з думкою Юлії Сергіївни, розгляд свободи (індивіда, групи, колективу чи організації) без узгодження її з необхідністю може призвести доведозволеності. Якщо ж у людей не буде свободи, а лише тільки необхідність – це призводить до втрати самостійності. Таким чином, можна говорити про те, що відповідальність з'являється лише в тому випадку, коли свобода та необхідність врівноважують одна одну (с.28).

Також авторкою зроблено влучний висновок, що соціальна відповідальність як соціальна категорія в сучасній інтерпретації стає важливим засобом, котрий забезпечує функціонування громадських відносин, а соціальні відносини в цьому випадку стають каталізатором виникнення відповідальності (с.31). Підтримуємо також тезу авторки про те, що важливою при розгляді соціальної відповідальності, стає концепція сталого розвитку, яка є базовим елементом сучасного менеджменту, на основі якої виникає необхідність в уточненні основних факторів, що підвищують інтерес до соціальної відповідальності (с.56). Автором зроблено виважені висновки до розділу та зазначено, що соціальна відповідальність стає одним з найбільш ефективних інструментів управління в рамках довгострокової стратегії розвитку бізнесу. Однак при впровадженні принципів соціальної відповідальності в повсякденну діяльність необхідно не тільки враховувати і зберігати позитивне значення «старих» культурних цінностей, а так само використовувати вітчизняний досвід ділових відносин і в першу чергу в його кращих традиціях здійснення соціальної відповідальності (с.65).

Другий розділ – «Корпоративна соціальна відповідальність як складова управління організацією» присвячений дослідженню характеристик та шляхів інституціоналізації корпоративної соціальної відповідальності, визначенню принципів та індикаторів соціально відповідального бізнесу. В розділі розглянуто також міжнародний досвід ведення соціально відповідального бізнесу (п.2.3) В розділі авторкою наголошено, що прагнення національних компаній відповідати світовим тенденціям призводить до необхідності актуалізувати та розробляти новітні підходи до впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності на

різних рівнях діяльності компаній (с.70). Авторка влучно стверджує, що стан України вимагає активного впровадження соціальної відповідальності як сучасної форми соціального партнерства й підтримки певних груп населення, що призведе до створення атмосфери високої вимогливості й відповідальності бізнесу щодо власного персоналу й потреб країни (с.79). В розділі, на основі аналізу літератури, авторкою зроблене порівняння розуміння корпоративної соціальної відповідальності західними, російськими та українськими вченими, та зазначено, що підходи російських та українських науковців базуються на дослідженнях західних колег, проте з урахуванням національної специфіки (с.82).

Дослідивши міжнародний і вітчизняний досвід упровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності в діяльність компаній та практики їх реалізації, авторкою зроблено виважені висновки, найбільш цікавими, на нашу думку, є: 1) на стан та обсяг КСВ у межах компанії впливають як національна специфіка, так і різні підходи стандарти до впровадження цього явища; 2) необхідно розробити усталені соціологічні індикатори оцінки стану та проявів (практик) корпоративної соціальної відповідальності в компаніях та різних за сферою діяльності підприємствах (с.98). В Україні вже досягнуті певні результати стосовно формування теорії корпоративної соціальної відповідальності, проаналізовані фактори, що на неї впливають. Проте необхідним, і на цьому наголошує авторка, стає виявлення особливостей корпоративної соціальної відповідальності не лише на рівні кожного окремого підприємства, а загалом для України, та визначення соціальних індикаторів для аналізу результатів корпоративної соціальної відповідальності.

У *третьому розділі* «Практики реалізації корпоративної соціальної відповідальності в управлінні організацією» авторкою представлено механізм емпіричного дослідження практик реалізації корпоративної соціальної відповідальності в управлінні компанією та аналізу соціальних звітів. За результатами власного дослідження, автором здійснено групування напрямків соціальної відповідальності, які характерні для бізнес-підприємств м. Києва та зафіксовано наступну тенденцію: чим більшою є форма бізнесу, тим частіше корпоративне управління розглядається як напрям соціальної відповідальності (с.121). В ході проведених емпіричних досліджень авторка доводить, що сучасна корпоративна соціальна відповідальність може вважатися такою за умов, коли приватний бізнес її усвідомлює не тільки у своїх відносинах з діловими партнерами, але й поводить соціально відповідально щодо найманих працівників і організаційних структур, що виражають їх інтерес, і до суспільства загалом. Громадянська ж відповідальність корпорації – це відмова від несумлінних методів конкуренції, екологічний захист навколишнього середовища, сприяння формуванню позитивного іміджу корпорації за кордоном, здійснення реальних кроків, що сприяють країні зайняти більш гідне місце в міжнародному розподілі праці тощо (с.155).

В останні десятиліття зафіксована тенденція актуалізації процесу

дослідження проблем корпоративної соціальної політики за допомогою соціальних звітів як важливої форми відповідальності бізнесу перед суспільством. Цей аспект розгляду корпоративної соціальної відповідальності теж попадає в поле наукового розгляду представленої дисертації та розглядається авторкою як необхідний елемент соціальної активності кампаній та корпорацій. Аналізуючи світовий досвід та етапи розвитку соціальної звітності, авторкою зроблений висновок, що для національних компаній найближчим часом стане характерним не тільки надання соціальних звітів, а й перевірка їх зовнішніми соціальними аудиторами (с.161).

Тема даного дисертаційного дослідження має зв'язок з державними науковими програмами. Дисертацію виконано в межах низки науково-дослідних тем Донецького державного університету управління: «Соціально-гуманітарні аспекти державного управління», «Сучасні суспільні проблеми у соціологічному вимірі» та науково-дослідної теми Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Тенденції структурної трансформації українського суспільства в контексті глобалізації та європейської інтеграції».

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Представлена дисертація має практичне значення для розвитку соціологічної науки, народного господарства, удосконалення навчального процесу, дослідницької та управлінської практик в українському суспільстві. Результати дослідження можуть бути використані при розробці державних та регіональних соціальних програм.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. За темою дисертації дисертанткою опубліковано у 20 публікаціях, із них 4 – у збірниках що входять до затвердженого переліку фахових видань, 1 – у закордонному виданні, 5 – в інших виданнях та 10 – у збірниках конференцій. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження представлено в опублікованих наукових працях і самостійно одержані дисертанткою. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, що є результатом особистих досліджень здобувача, а внесок автора в публікаціях у співавторстві конкретизовано у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Отримані Ю.С. Горбовою наукові результати повністю відповідають заявленій спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження має особливу цінність і тому, що теоретичні розробки пройшли належну апробацію у вигляді публікацій автора та виступів на науково-практичних конференціях.

Разом з тим по дисертаційній роботі слід зробити деякі зауваження та вказати побажання щодо подальших наукових розвідок.

1. Дисертаційній роботі притаманна ґрунтовність теоретичної аргументації. Авторка неодноразово наголошує на існуванні багатьох теоретичних підходів до визначення проблематики соціальної

відповідальності, які склалися в українській та західній науковій традиції (наприклад, с.32-36), але разом з тим, можливість використання цих наукових підходів для цілей представленого дослідження в дисертації носить лише констатуючий характер, тобто використовується дещо спрощено. Особисто мені не достатньо критики існуючих концепцій соціальної відповідальності. Робота значно виграла б, якби авторка при виокремленні соціологічних аспектів проблематики відповідальності більш ґрунтовно показала відмінності, недоліки, протиріччя або «білі плями» описаних концепцій.

2. При трактуванні соціальної відповідальності в п.1.2 використовує теоретичні підходи Вебера, Парсонса, Сорокіна та інших класиків соціології, які відповідальність розглядали опосередковано, в контексті інших соціальних явищ та процесів. А де ж діваються визначення соціальної відповідальності, сформульовані сучасними науковцями, про яких мова йшла у п.1.2? Тому вважаємо, що в дисертації недостатньо артикульовано авторкою, на яке чи які саме визначення соціальної відповідальності із існуючих в науці орієнтується авторка в своїх подальших теоретичних та прикладних конструкціях.

3. В роботі авторка наголошує, що використання концепту «довіра» стосовно соціальної відповідальності надає нам змогу говорити про довіру як між індивідами, так і між співробітниками і компанією. А включення «довірчого» аспекту до соціальної відповідальності стосується такого соціального явища як соціальний капітал. В подальшому авторкою зроблений висновок, що забезпечення соціально відповідальної діяльності слугує необхідним базисом формування соціального капіталу на різних рівнях (с.47-48). Хотілося б почути авторське бачення взаємозв'язку використаних понять «довіра», «соціальна відповідальність», «соціальний капітал» в контексті формування останнього на різних (яких саме?) рівнях.

4. На с.50 авторка на основі аналізу наукових підходів, на жаль знову ж таки у більшості західних соціологів, до вивчення соціальної відповідальності робить низку узагальнень щодо формування соціальної відповідальності та соціального капіталу на рівні суспільства, організації та особистості. Але що саме, які саме з аналізованих концепцій дають їй можливість зробити означені узагальнення, не акцентовано. Висновки були б більш ґрунтовними, якби авторка на етапі узагальнень наголошувала, що саме з описаних теоретичних концепцій різних авторів було нею використано і в якій мірі.

5. Потребує додаткового аргументування під час захисту тези, що «...включення принципів етики права в соціальну відповідальність стає особливо актуальною в глобальних контекстах, де має бути рівною повага до людей, що дотримуються різних переконань і культур...» (с.50). В роботі, на нашу думку, це зроблено недостатньо.

6. Авторкою зазначено, що «Для того, щоб соціальна відповідальність стала елементом повсякденних управлінських рішень в організації, необхідно створити низку умов – правових та економічних. Разом із тим, розглядаючи досвід економік, де законодавчо передбачено поліпшення умов конкуренції

для компаній, які реалізують стратегії соціальної відповідальності, можна відзначити деяку неоднозначність» (с.58). Але не визначено надалі ні ці умови, ні в чому полягає вказана неоднозначність. Хотілося б почути авторські роздуми з цього приводу під час захисту.

7. У науковому, політичному та управлінському дискурсах проблема відповідальності залишається однією з найбільш суперечливих. Можна віднайти дві пари понять, які привертають найбільшу увагу. Це «відповідальність – безвідповідальність» і «довіра – недовіра». Хотілося б під час захисту дисертації почути, як авторка оцінює співвідношення і взаємозв'язок цих понять в контексті корпоративної соціальної відповідальності та предметної сфери представленого дослідження.

8. У дисертації поглиблено уявлення про корпоративну соціальну відповідальність. Авторка зазначає, що у сучасній Україні тема корпоративної соціальної відповідальності стає все більш популярною не тільки серед бізнесової спільноти, але й наукового співтовариства. Тут авторка вже більш щедро аналізує українські наукові підходи (с.75-79). Наголошено, що концепція впровадження та реалізації соціальної відповідальності компаніями та різними групами зацікавлених сторін знаходиться в стані формування, ними активно використовується міжнародний досвід. Хотілося б почути, що саме зроблено на цей час в Україні і чи змінилася ситуація за час дослідження дисертантки.

9. Дисертаційна робота, безперечно, виглядала би більш завершеною, якщо б авторка більше уваги приділила особливостям процесу і результатам апробації розробленої нею трьохрівневої концептуальної схеми аналізу практик корпоративної соціальної відповідальності та включила це до тексту. Можливо, це побажання зможе бути реалізованим в наступних наукових розвідках.

10. Більш глибокого вивчення потребують, на наш погляд, тенденції подальшого розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні з урахуванням високого рівня невизначеності майбутнього в кризовому українському суспільстві і високої турбулентності соціальних відносин. Цій проблемі присвячено п. 3.3, однак авторка увагу сконцентрувала переважно на проблемах управління, недостатньо зосередившись на загальних та специфічних тенденціях.

Однак, в цілому перелічені зауваження, недоліки й побажання хоч і привертають увагу, проте не створюють принципового впливу на загальні наукові висновки, зроблені дисертантом і не можуть розглядатися як недоліки дисертаційного дослідження, яке у цілому відповідає сучасному рівню соціологічної науки, є завершеною науково-дослідницькою працею, в якій отримано достатньо вагомні нові наукові результати, що дає підстави для її доброї оцінки.

Наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дозволяють зробити висновок, що в дисертації Горбової Ю.С. на тему: «Соціологічний контекст практик корпоративної соціальної відповідальності в Україні» вирішується заявлена наукова

проблема, а сама дисертація відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 56. Це дає підстави для того, щоб рекомендувати присудження *Горбовій Юлії Сергіївні* наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

**Доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології
Запорізького національного університету**

 О.А.Безрукова

**Підпис Безрукової О.А. засвідчую
Вчений секретар
Запорізького національного університету**

 В.П.Снежко